

PETER HENRICI SJ

De prefect van de congregatie voor de geloofsleer en *Communio* – een eerbetoon aan Josef Ratzinger

Toen Josef Ratzinger in 1981 prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer werd, trok hij zich terug uit de redactie van de Duitse editie van *Communio*¹. Kort daarna nodigde hij me uit in zijn appartement in het gebouw van het Heilig Officie, bood me een stoel aan en vroeg me of ik bereid was de Duitse redactie over te nemen. Verrast door deze eer, kon ik niet weigeren: zo begon een nieuwe fase in mijn leven.

I

Toen Josef Ratzinger de redactie verliet, gaf hij echter zijn belangstelling voor het tijdschrift niet op. Zelfs als paus bleef hij elk nummer van het tijdschrift aandachtig lezen en gaf hij zo nodig een kritische mening aan de redacteur of aan een van zijn oude vrienden. Bij elke ontmoeting vroeg hij me eerst naar het tijdschrift. Zijn blijvende band met *Communio* berustte niet op vage herinneringen: hij voelde zich verbonden door het denken, en had vriendschappelijke banden onderhouden met de oprichters, vooral met Hans Urs von Balthasar.

Voor zijn tachtigste verjaardag had hij een prachtig feest voorbereid in het Castel Sant'Angelo, met een pianoconcert en een avondreceptie op het terras. Toen Balthasar zelf kardinaal zou worden, bood Ratzinger hem alle denkbare hulp aan. En toen God (zoals Balthasar lijkt te hebben voorzien) de verheffing tot het kardinaatschap vervroegde, was het Ratzinger die de lijkrede hield bij de begrafenis in Luzern.

II

Naast deze persoonlijke relaties toonde de kardinaal zijn blijvende betrokkenheid bij het tijdschrift ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan ervan. Uit respect voor hem vierden we het in Rome, en de kardinaal hield de openingstoespraak op de Gregoriaanse Universiteit. Het

¹ Dit eerbetoon aan Josef Ratzinger verscheen op de website van de Franse editie van *Communio* en in het januari-nummer van de Franstalige editie van het tijdschrift. Het werd uit het Frans vertaald door Lambert Hendriks.

was meer dan een officiële toespraak, met dezelfde titel van Balthasars oprichtingsartikel, *Communio: een programma*, herinterpreteerde Ratzinger dit programmatische editoriaal.

De drie aspecten die hij in het bijzonder benadrukte zouden ook zijn aanpak als prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer kunnen kenmerken.

1. Terugkomend op de ontstaansgeschiedenis van *Communio*, benadrukte de kardinaal dat het tijdschrift is opgericht, omdat het onmogelijk was een collectief werk met de titel *Klarstellungen* (“Verduidelijkingen”) uit te geven. Het was belangrijk voor een herziening dat “niet het nee, maar alleen het ja een dergelijke onderneming stabiliteit kon geven”. “De basis moest positief zijn, zodat vragen ook beantwoord konden worden”. De prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer zet hier zijn eigen aanpak uiteen. Hij was ook altijd bezig met verheldering, niet met veroordeling, wat vaak over het hoofd is gezien. Zelfs als kardinaal-prefect had hij geen onbeperkte bevoegdheden. Ten overstaan van een groep internationale journalisten, met wie ik hem bezocht, antwoordde hij op een kritische vraag: “Heren, bedenkt u alstublieft dat ik slechts één van de zeven ben”. Als voorzitter van een Vaticaanse “congregatie” kon hij procedurele beslissingen nemen, maar niet zelfstandig definitieve beslissingen.

Kardinaal Ratzinger maakte optimaal gebruik van deze beperkte macht. Als een besluit van de raadgevers of van zijn collega-kardinalen hem niet beviel, zei hij: “De zaak is nog niet voldoende uitgewerkt; laten we het door een andere groep (meestal externe) deskundigen controleren. Men zal moeten wachten op het opengaan van de archieven, zodat de geschiedenis kan uitwijzen in hoeverre hij in staat was verkeerde of slechte dingen te voorkomen of te beperken.

Het resultaat van deze aanpak was des te duidelijker toen een tweede document de beperktheid van een eerder document moest overwinnen. Dit gebeurde met de twee documenten over bevrijdingstheologie. Het eerste zeer omstreden document, de instructie *Libertatis nuntius* (1984), waarin werd gewaarschuwd voor marxistische invloeden, werd gevolgd door een tweede, aanvullend document, de instructie *Libertatis conscientia*, waarin twee jaar later (1986) de positieve aspecten van de bevrijdingstheologie werden benadrukt.

Iets soortgelijks is gebeurd met het eveneens veel betwiste document *Dominus Jesus* (2000) over een pluralistische theologie van de

godsdiensten. In 1997 werd het werk van jezuïet Jacques Dupuis *Towards a Christian Theology of Religious Pluralism* aan een leerstellig onderzoek onderworpen – bedoeld als waarschuwing voor sommige Indiase theologen. Dupuis reageerde uitgebreid op de geuite bezwaren en dit antwoord diende later als basis voor de verklaring *Dominus Jesus*. Dupuis kon dan op basis hiervan een zeer afgemeten ‘monitum’ (waarschuwing) onderschrijven. En ter verdere verduidelijking gaf de kardinaal een van zijn belangrijkste medewerkers, de jezuïet Karl Josef Becker, opdracht een internationaal en multidisciplinair collectief werk over de theologie van de godsdiensten voor te bereiden.

Een derde voorbeeld betreft mijzelf: in 1997 schreef ik een oecumenische brief, samen met de voorzitter van de Gereformeerde Kerk van Zürich. Niet verrassend werden onze korte slotopmerkingen over de eucharistische gastvrijheid aan de kaak gesteld bij de Congregatie voor de Geloofsleer. Kardinaal Ratzinger nodigde me uit voor een privé bijeenkomst om zijn zorgen te delen. Hij begreep mijn uitleg – dat we een compromisformule hadden moeten vinden die beide partijen konden ondertekenen – en hij vroeg me alleen een artikel te publiceren waarin de katholieke leer van de eucharistie werd verduidelijkt, wat ik al had gedaan. Dat was het einde van de zaak.

2. In de zin van het bovengenoemde “positieve fundament”, met betrekking tot het volume *Klarstellungen*, benadrukte de kardinaal in zijn openingstoespraak dat de naam van het tijdschrift niet moet worden opgevat in de zin van de zogenaamde ecclesiologie van de gemeenschap, die toen nog niet wijdverbreid was. Ondanks de verschillende edities is haar eenheid niet sociologisch van onderop gefundeerd, maar theologisch “van bovenaf”. Want ware *communio* komt altijd “van boven”, als een geschenk van God. Daarom moet de missie van het tijdschrift zijn “te leiden naar dit ware boven”. In dit aandringen op het Ignatiaanse *de arriba* (“van boven”) vond de kardinaal aansluiting bij zijn vriend Balthasar.

Deze visie op de “Kerk van boven” verplichtte hem ook tot zijn moeilijkste opdracht, namelijk de absolute trouw aan de paus. Hoewel de twee persoonlijk en waarschijnlijk zelfs theologisch nauwelijks meer van elkaar hadden kunnen verschillen, voerde hij de opdrachten van de paus trouw en bekwaam uit. Dit verschil was alleen zichtbaar op een zeer persoonlijk niveau: hoewel hij het besluit van de paus respecteerde dat deze zijn lijden in het openbaar wilde dragen, koos hij zelf uiteindelijk, nadat hij

paus was geworden, een andere weg en trad hij te zijner tijd terug uit zijn ambt.

Deze maatregel was al lange tijd overwogen. Het wetboek van 1983 voorzag reeds in can. 332, 2 in de mogelijkheid van het afstand doen door de paus. En de constitutie *Universi Dominici Gregis* (1996), waarbij de kardinaal ongetwijfeld betrokken was, noemt deze mogelijkheid zeven keer. Door deze mogelijkheid ten uitvoer te brengen heeft paus Benedictus een beslissend keerpunt in de geschiedenis van de Kerk bewerkstelligd.

3. Achter deze twee opmerkingen kan men de fundamentele bekommernis van Josef Ratzinger voor het tijdschrift ontwaren: de zorg voor een werkelijk katholieke theologie. Vanaf zijn benoeming in Rome was afgesproken dat hij altijd zou mogen onderzoeken en publiceren, niet alleen als prefect maar ook als privé-theoloog – een vrijheid die hij ook als paus uitoefende. Bovendien vond hij in Johannes Paulus II een welwillend oor: Karol Wojtyła had zelf zijn leerstoel moraal behouden toen hij aartsbischop van Krakau was. Maar als paus zette hij zijn wetenschappelijk werk om in pastorale verkondiging – uit de voetnoten van zijn woensdagcatecheses bleek dat de tekst afkomstig was uit een ongepubliceerd manuscript. Ratzinger daarentegen heeft zijn theologisch werk strikt gescheiden van zijn pastorale verkondiging. Hij profiteerde van de theologische vrijheid die hij kreeg, vooral in zijn *Schülerkreis*, de jaarlijkse bijeenkomsten met zijn oud-studenten, waarvoor ook geleerden van buiten de groep werden uitgenodigd. Dit verbreedde de horizon van de kardinaal, later paus, tot buiten de Internationale Theologische Commissie.

Theologie bepaalde ook grotendeels zijn stijl van leidinggeven als kardinaal-prefect. Hij stelde het op prijs dat belangrijke toekomstige thema's werden voorbereid door een echte theologische conferentie, waarvoor niet alleen deskundigen met een "Romeinse geest" werden uitgenodigd. Zoals ik al zei, werden voor lopende zaken verschillende theologische en filosofische commissies ingesteld, met leden "van buitenaf", vooral als een verkregen resultaat onjuist of ontoereikend leek.

Theologische teksten hebben in Rome altijd verschillende opeenvolgende ontwerpen moeten doorlopen, maar kardinaal Ratzinger heeft deze praktijk soms tot het uiterste doorgevoerd: zelden is aan een pauselijke tekst zoveel jaren gewerkt met zoveel redacteurs en commissies als aan de encycliek *Fides et ratio*. Het beantwoordde aan een wens van de filosofische paus, maar was oorspronkelijk niet gepland als encycliek.

Al deze gebeurtenissen, die meestal in de schaduw zijn gebleven, laten in de prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer een theoloog zien, die er geen genoegen mee neemt de waarheid te bezitten en te verdedigen, maar er altijd naar streeft haar eerlijk te erkennen en te presenteren. Datzelfde inzet toonde hij in de openingslezing van de twintigste verjaardag van het tijdschrift:

Een tijdschrift dat de naam *Communio* draagt, moet vooral het woord van God bewaren en verdiepen, van de Drie-ene God, van zijn openbaring in de heilsgeschiedenis van de twee Testamenten, waarvan de menswording van de Zoon, de aanwezigheid van God onder ons, het centrum vormt. Het moet spreken over de Schepper en de Verlosser, over de mens als beeld van God en als zondaar, het moet de blik richten op de eeuwige roeping van de mens en aldus samen met de theologie een antropologie ontwikkelen die tot in de wortels doorwerkt. Het moet het woord van God tot een antwoord op menselijke vragen maken.

III

Een bijna niet te realiseren programma voor een tijdschrift dat als ‘katholiek’, niet alleen theologie, maar ook actuele kwesties en cultuur wil behandelen. Vanaf het begin heeft het tijdschrift getracht hierop in te spelen door middel theologische uitgaven, en de kardinaal was bereid zijn naam te verbinden aan een verzamelbundel die een reeks artikelen over het Credo zou bevatten.

Tegelijkertijd riep hij op tot een gewetensonderzoek bij de redacties. Tijdens deze conferentie citeerde hij tweemaal een programmatische zin van Balthasar: “Het is geen kwestie van dapperheid, maar van christelijke moed om zich bloot te geven”. En hij interpreteerde deze zin zo dat de missie van het tijdschrift ook verkeerd begrepen kon worden:

Hadden we genoeg moed? Hebben we ons niet verscholen achter theologische eruditie? Hebben we niet te hard ons best gedaan om te laten zien dat ook wij bij de tijd waren? Hebben we het Woord van het geloof werkelijk verkondigd op een begrijpelijke manier om het hart te bereiken in een hongerige wereld, of zijn we vooral in de kleine kring gebleven van degenen die elkaar in hun vaktaal de bal toespelen?

Bijna dertig jaar later heeft deze waarschuwing niets van haar relevantie verloren, vooral voor de grote redacties van het tijdschrift.

Hiervoor blijven wij dank verschuldigd aan Josef Ratzinger. Wij danken hem voor alles wat hij als kardinaal en paus heeft gedaan voor de hele Kerk, maar ook voor ons tijdschrift. En bovenal danken wij hem omdat hij voor ons en voor de hele Kerk een herinnering is gebleven aan een onwankelbare inzet voor de waarheid.

Peter Henrici sj (1928, Zürich) was tot zijn benoeming in 1993 tot hulpbisschop van het bisdom Chur gewoon hoogleraar in de geschiedenis van de moderne wijsbegeerte aan de pauselijke universiteit Gregoriana in Rome. Lid van de redactieraad van de Duitse *Communio*.